

DE FRIESCHE MAJOLICA

uit de eerste helft van de zestiende eeuw.

DOOR

NANNE OTTEMA.

Toen ik in 1920 een artikel over Friesche majolica publiceerde in de eerste aflevering van dit deel van de Vrije Fries, ben ik aangevangen met de tweede helft van de 17e eeuw, waarvoor gereedelijk aanleiding bestond, omdat van dien tijd af de geschiedenis van de Harlinger en Mak-kumer majolica- of plateelbakkerijen tot op den huidigen dag toe onafgebroken kon worden gereconstrueerd.

Ik gaf toen echter bovendien nog twee andere redenen op, waarom ik de vroegere geschiedenis voorloopig wilde laten rusten, n.l. dat van andere zijde iets over ditzelfde onderwerp zou worden gepubliceerd en dat de hiervoor aanwezige bronnen eerst nader moesten worden onderzocht.

De publicatie waarop ik toen doelde, was het zeer verdienstelijke boek, in 1920 uitgegeven door den Directeur van het Museum van Oudheden der Gemeente Rotterdam, den heer A. HOYNCK VAN PAPENDRECHT.¹⁾ Bij het onderzoek in de protocollen der Rotterdamsche notarissen, dat aan het schrijven van bedoeld boek vooraf ging, was n.l. gebleken, dat reeds in het jaar 1633 door een Rotterdamschen plateelbakker „*seker contract van sociteijt ofte compagnie*” was aangegaan met een collega plateelbakker uit Harlingen. Deze vondst had toen reeds een goede aanwinst voor de geschiedenis van de vroege Friesche

¹⁾ De Rotterdamsche plateel- en tegelbakkers en hun product 1590—1851. — Boekdrukkerij Wed. P. VAN WAESBERGE EN ZOON. Rotterdam MCMXX.

plateelbakkerijen kunnen vormen, wanneer de schrijver zich niet door zijn chauvinisme op een dwaalspoor had laten brengen door geheel zonder enig bewijs te beweren, dat de bewuste Rotterdamsche plateelbakker een plateel- en tegelbakkerij te Harlingen zou hebben opgericht en dat deze inrichting waarschijnlijk de eerste van dien aard in Friesland zou zijn geweest. ¹⁾

Uit de door den heer HOYNCK VAN PAPENDRECHT zelf gepubliceerde acten der Rotterdamsche notarissen ²⁾ blijkt reeds voldoende de onjuistheid der eerstgemelde gevolgtrekking, terwijl het daarna uitgesproken vermoeden geheel wordt tenietgedaan door de hierna gepubliceerde bewijzen.

De tweede reden waarom deze studie tot nu toe moest blijven liggen was het voorafgaande archiefonderzoek.

Door tijdsgebrek moest ik dit laten liggen, totdat ik voor dit werk hulp kon vinden. ³⁾

DE OPKOMST VAN HET BEDRIJF.

De vroegste vermelding van een Harlinger plateelbakker — of wel „gleijbacker” ⁴⁾ zooals deze kunstnijveren steeds in de Friesche archieven worden genoemd — heb ik te

¹⁾ bladz. 74.

²⁾ bladz. 350 en 352.

³⁾ De Rijksarchivaris in Friesland Dr. H. A. POELMAN en zijn chartermeester Dr. A. L. HEERMA VAN VOSS waren zoo bereidwillig de proclamatie- en doopboeken van Harlingen over de jaren 1597 tot omstreeks 1630 voor mij na te gaan en te laten nagaan. De in die jaren gevonden archivalische bewijzen heb ik dus aan hunne — door mij zeer gewaardeerde — medewerking te danken.

⁴⁾ Deze beide woorden zijn echter zeker niet identiek. In de archieven te Antwerpen, Middelburg, en Haarlem uit de 16e eeuw wordt gesproken van „*gelyers potbacker, geleyersbackere en geleyerplateelbakker.*” In de Rotterdamsche archieven wordt telkens melding gemaakt van *tegelbakker* en daarnaast van *plateelbakker*, terwijl er slechts een enkele maal gesproken wordt van „*geleij-*”

danken aan den speurzin van Dr. A. BREDIUS. Deze vond n.l. in het extra ord. trouwboek te Amsterdam op dato 26 December 1615 vermeld als ondertrouwd :

„WITSE ABBEMA

*„van Uytrecht, Geleij-backer maer woonende tot
„Harlingen.*

Eenmaal op het spoor van dezen gleijbakker gekomen, kon daarop zijn bestaan ook in de Harlinger archieven worden opgediept. In de trouwboeken van Harlingen wordt n.l. in December 1615 vermeld

**„WYTSE ABBEMA van bij UTRECHT en DOED
„EELCKES van HARLINGEN haer geboden sin
„gegaen alsvoren en getrouwt”**

terwijl in de doopboeken op 15 Maart 1618 het bestaan van deze zelfde echtelieden te Harlingen kan worden gesignaleerd, doordat op dien datum wordt vermeld, dat is gedoopt van :

**„WYTSE PIEBES Va(der) en DOED EELCKES de
„Moe(der) ’t Kynt PIEBE”**

Zeer waarschijnlijk was onze gleijbakker een Fries, wellicht een Harlinger van geboorte, want de naam ABBEMA komt meer voor in het Harlinger archief uit dien tijd.

WIJSE woonde blijkbaar vóór zijn trouwen bij Utrecht en wordt reeds bij de huwelijks-afkondiging gleijbakker

wercker”. In de Friesche archieven wordt uitsluitend gesproken van „*gleijbacker*”. In den in 1742 uitgegeven Tegenwoordige Staat van Holland wordt medegedeeld, dat er toen te Delft waren: „20 *plateelbakkerijen*” en „4 *geleibakkerijen*”.

Kan hier ook bedoeld zijn, dat in de eerste 20 fabrieken gewoon Delftsch aardewerk, doch in de laatste 4 — samen met tegels — schotelgoed, dat van achter niet met tin-glazuur overtrokken was, gebakken werd? Deze uitlegging komt dan ook overeen met het feit, dat het woord „*gleybacker*” speciaal wordt gebruikt in de oudste majolica-bakkerijen uit de 16e eeuw, als ook uitsluitend in de Friesche fabrieken van het begin af tot in de 19e eeuw toe.

genoemd, mogelijk kan hij dus daar zijn bedrijf geleerd hebben. Na zijn trouwen vestigde hij zich te Harlingen en bleef daar wonen, zoodat als zeker kan worden aangenomen dat hij daar, hetzij als patroon hetzij als knecht, werkzaam was in een gleijbakkerij.

Verdere archivalische bewijzen van het bestaan van gleijbakkers te Harlingen in het begin van de 17e eeuw werden gevonden in de proclamatieboeken, d.z. de boeken waarin de eigendomsovergangen van vastigheden werden bekend gemaakt.

In December 1617 bieden „de *BONORUM CURATORES VAN DEN STERFHUIZE* VAN wln. **STEFFEN GUNTER d' OLDE** en *SICKE SICKES* Dr. *SIJN WEDUWE NU GEHUWD MET CLAES AERNTSZ* *galeijbacker bijdecreet ende approbatie van den gerechte ten uytgaen van de brandende keerse*” te koop aan: de huizinge, die STEFFEN in bezit gehad heeft, gelegen op de Schritsen te Harlingen. Dat ook de overledene hetzelfde beroep uitoefende als de tweede echtgenoot blijkt uit de tweede zitting „*de dach van verhoginge bij 't lichten van t segel uytten wasse*”, die in Januari 1618 van deze zelfde publieke verkooping werd gehouden en waarbij het pand werd omschreven als:

„*Het huis naegelaten door w: STEFFEN GUNTER „GLEIJBACKER d' OLDE, staende op de Schritsen*”.

Reeds eenigen tijd vóór 1617 heeft dus blijkbaar de gleijbakkerij van GUNTER reeds bestaan. In welk jaar hij deze heeft opgericht heb ik niet kunnen nagaan, misschien reeds in de eerste jaren van de zeventiende eeuw. In de proclamaties op dato 25 Mei, 1 en 8 Juni 1600 worden n.l. „*STEVEN GUNTER ende JANTIEN PIETERS*” reeds vermeld als koopers van „*seeckere huisinge c.a. staende op de Schrytsen te Harlingen*”.

Het huis, gekocht door STEFFEN GUNTER in 1600 en dat door de bewindvoerders over zijne nalatenschap verkocht in 1617/8 blijkt, uit de omschrijving en de vermelding der naastgelegen eigenaren, hetzelfde huis te zijn. Dit huis

stond aan den Zuidkant van de Schritsen met „*de gemeene stege of strate ten Westen*”.

Waar bij den aankoop in 1600 niet vermeld is, dat STEVEN GUNTER gleijbakker is en zulks bij zijn dood in of kort vóór 1617 uitdrukkelijk is vermeld, moeten wij aannemen, dat hij zijn gleijbakkerij in dit huis heeft opgericht tusschen die jaren, waarschijnlijk in, of kort na 1600.

Ik moet veronderstellen dat **Claes Aerntsz** zijne gleijbakkerij elders in Harlingen uitoefende en dat het huis van **Steffen Gunter d' Olde** door diens zoon gekocht is, want op 20 en 27 Januari en 9 Juli 1621 werden de drie proclamaties over den koop van deze zelfde huizinge bekend gemaakt, waarbij bleek, dat **Steffen Steffenss(oon) Gunter** verkooper was. Het ligt voor de hand, dat dus ook de zoon, naast zijn stiefvader, het gleijbakkersbedrijf uitoefende.

Bij dezen verkoop in 1621 bleef het huis zijn zelfde bestemming behouden, daar het werd gekocht door »**Simon Toenis van der Pype, gleijbacker ende Martye Jans dr echtel. ende burgers binnen Leeuwarden**”.

Gelukkig wordt hierbij niet alleen van den man vermeld, dat hij bij den aankoop het bedrijf van gleijbakker uitoefende, doch ook dat de echtelieden, toen deze koop werd afgekondigd, burgers binnen Leeuwarden waren.

Het verder onderzoek naar onzen plateelbakker werd hierdoor naar Leeuwarden gericht en werkelijk was ook daar het spoor weer te vinden. ¹⁾

SIMON en TONIS zijn, in Friesland althans, geen algemeen voorkomende eigennamen, zoodat men wel mag aannemen dat „**Simon Tonis van Delft**” die in 1617 burger van Leeuwarden werd, onze Harlinger gleijbakker is, die blijkbaar bij zijne verhuizing boven zijn voornaam en vadersnaam den achternaam „*van der Pijpe*” heeft aangenomen.

Van bijzondere waarde is daarbij voor ons de vermelding, dat hij uit Delft kwam, een plaats waar ook toen

¹⁾ Deze nasporing heb ik te danken aan mej. R. VISSCHER, archivaresse van de gemeente Leeuwarden.

reeds het majolica-bedrijf bloeide en waar wij misschien familieleden van hem, die in hetzelfde bedrijf werkzaam waren, mogen verwachten. Mogelijk is dit het geval met ANDRIES THONISZ, die in 1620 te Delft als plateelbakker genoemd wordt en die toen huwde met MAERTYNTJE JANS. Opmerkelijk is, dat de beide vrouwen ook een zelfden vadersnaam hadden.

Ook in 1630 wordt te Delft een plateelbakker genoemd met denzelfden vadersnaam n.l. CORNELIS THONIS. ¹⁾

Men mag hieruit dus wel concludeeren, dat **Simon Toenis van der Pijpe**, die zich in Januari 1621 te Harlingen reeds als gleijbakker vestigde, afkomstig was uit een plateelbakkersfamilie te Delft, dat hij zich vandaar vóór of in 1616 ²⁾ begaf naar Leeuwarden, dat hij te Leeuwarden van zijne vestiging aldaar af tot 1621 bedoeld bedrijf heeft uitgeoefend, doch dat hij in 1621 vandaar in dit bedrijf overging naar Harlingen.

De mogelijkheid, die hierin ligt opgesloten is, dat tusschen 1615 en 1621 ook te Leeuwarden het gleijbakkersbedrijf is uitgeoefend. Dit zou voor de geschiedenis der opkomst van de gleijbakkerij in Friesland wel van belang zijn.

In mijn „Bijdrage tot de kennis van het aardewerk in de Noordelijke Nederlanden in gebruik, in het laatste kwart van de 16e eeuw” ³⁾ stelde ik toch naar aanleiding van de groote vondst majolica- en andere scherven in de Jachthaven bij Leeuwarden reeds de vraag: of daaruit ook zou blijken, dat op het Vliet bij Leeuwarden of elders in Friesland z.g.n. Noord-Nederlandsche majolica is gemaakt. Voor Harlingen is het, althans van kort na 1600 af, bewezen, voor Leeuwarden waarschijnlijk gemaakt.

¹⁾ HENRY HAVARD, *La céramique hollandaise* —1909, Dl. II, bladz. 28 en 46.

²⁾ Om het burgerrecht van Leeuwarden te verkrijgen moest men minstens een jaar in de stad hebben gewoond.

³⁾ *Vrije Fries*, Dl XXVI 1918, bladz. 87 en *Oude Kunst*, 3e jaargang 1918, bladz. 256.

Het is zeker wel de moeite waard, dat ook in deze richting nog eens een verder onderzoek worde ingesteld.

Waren er in het eerste kwart van de 17e eeuw nog slechts min of meer onsamenhangende berichten over Harlinger gleijbakkerijen op te diepen, kort daarna treffen wij een bedrijf aan, waarvan de geschiedenis over een reeks achtereenvolgende jaren uit de archieven is na te gaan.

In de proclamatieboeken toch vinden wij in Augustus 1629 vermeld, dat **Jan Adamsz** — die later den naam **Gipson**¹⁾ aannam — en zijne echtgenoot **TEUNTIE DIRKS** dr. eene huizinge gelegen op de Nieuwe Haven aankochten. Blijkbaar is deze Harlinger burger van huis uit geen gleijbakker, doch heeft hij zich in dit bedrijf eerst alleen geldelijk en later ook meer daadwerkelijk geïnteresseerd door samenwerking met zijn zwager **Hendrik Dircks**, die in het begin van de dertiger jaren van de 17e eeuw reeds als gleijbakker te Harlingen genoemd wordt.

De herinnering aan deze samenwerking is voor ons bewaard gebleven in het protocol van „*Arent van der Graeff openbaar notaris, bij den Hove van Hollant geadmitteert, resideerende binnen Rotterdam*”²⁾

Bij een acte op 26 November 1633 voor dien notaris verleden sloten **Jan Adamszn Gepsum**, *Wijncooper ende Hendrick Dirxszn, plateelbakker borgers te Harlingen* samen met den bekenden Rotterdamschen plateel- en tegelbakker **HENDRIK** van den **HEUVEL** „*seker contract van sociteijt ofte compagnie*”. De vennootschap werd aangegaan voor acht jaar en had ten doel „*het opsetten van een plateel- en tegelbackerije*”. De functies der vennoten en hunne rechten en verplichtingen werden door den notaris zeer duidelijk omschreven. **GIPSON** en van den

¹⁾ Deze naam wordt verschillend gespeld als : **GIPSON**, **GIBSON**, **GIPSUM** of **GEPSUM**.

²⁾ Het protocol van den Notaris **A. VAN DER GRAEFF** 1633—1654 te Rotterdam, berust op het gemeente-archief aldaar. De acte is afgedrukt bij **Hoyne v. Papendrecht**. De Rotterdamsche plateelbakkers, bladz. 350.

HEUVEL waren slechts geldschieters en zouden samen de helft van de winst genieten. HENDRICK DIRCXZN zou het werk doen en „*ten regarde van syn meesterschap ende arbeit*” de andere helft van de winst genieten.

De compagnons hadden groote plannen daar in het contract ook gesproken wordt van het voornemen om te Amsterdam, Harlingen of andere plaatsen „*een geprepareerde ende gaende winckel ofte goed gelegen huys te hueren ende alles daerinne ende bij te laten maecken, dat tot voorsz ambacht behoort ende noodich is*”.

Na het overlijden van van den HEUVEL hebben diens erfgenamen met den mede-vennoot-geldschieder GIPSON afgerekend en „*Adriaen Kieboom notaris publycq tot Rotterdam*” ¹⁾ laat dienovereenkomstig 29 Augustus 1639 „*d' Eersame Jan Adamszøn Gipson, burger ende pottebakker tot Harlingen in Vrieslant*” dan ook verklaren, dat hij „*ter saeke van aengerekende ende geliquideerde penningen, nopende de compagnie aen de gemeene erffgenamen van den Heer Heijndrick van den Heuvel saliger memory ofte den toonder deses*” schuldig is „*d' somme van 2504 gulden, 14 stuyver en 2 penningen*”.

In 1639 nam GIPSON dus het bedrijf over als vakman, daar hij pottebakker genoemd werd. Ook breidde hij zijn bedrijf uit, want in Juni 1640 koopt hij „*seekere schuire ofte huisinge te Harlingen aen de Noordcant van de Nieuwe Kerkstraet*” en in Juli van datzelfde jaar nog „*seekere huisinge c.a. binnen Harlingen aen de Noordcant van de Groote Kerkstraet*”.

Het merkwaardige bij dezen laatsten koop was, dat hierbij als verkooper optreedt „*Dirck Hendrix Coninck, burger ende plateelbacker tot Haarlem*”.

Deze huizinge in de Groote Kerkstraat was op 29 November 1636 door Dirck-Hendrix Coninck gekocht, die toen nader werd aangeduid als „*p(l)atielvercooper tot Haarlem*.”

¹⁾ Het protocol van den Notaris ADRIAEN KIEBOOM 1624—1655 te Rotterdam berust op het gemeente-archief aldaar. De acte is afgedrukt alsboven, bladz. 352.

Het is wel mogelijk, dat deze een zoon is van Hendrik Dircks, doch van geen van beiden heb ik te Harlingen meer een spoor gevonden.¹⁾ Blijkbaar bleef **Jan Adamsz Gipson** de man, die het bedrijf alleen en voor eigen rekening voortzette.

Deze gleijbakkerij was gevestigd in de omgeving van de Nieuwe Kerkstraat en ook nabij de door DIRCK HENDRIX CONINCK gekochte huizinge, zooals blijkt uit twee aankopen in 1641 en 1643 „*Jan Adams Gipsum gemeensman binnen Harlingen*” koopt daarbij „*seekere ledige plaetse met boomen gelegen binnen Harlingen ten Westen en Noorden de gleibackerie van den proclamant*” (d.i. de kooper) en „*seeckere schuur in de straet van de Turfhaven aff Oostwaerts na de Nieuwe Kerkstraet*”.

Ook in 1644 en in 1648 vinden wij GIPSONS gleijbakkerij nog vermeld als naastleger van verkochte panden, waarbij een andere naastleger „*de hopman Jillert Baerts daer 't Haerlemmer Wapen in de Lammert Warners Steijgh uithangt*” een nadere aanduiding van de plaats van vestiging dezer fabriek aangeeft.

* * *

Ofschoon de archieven tot nog toe van het bestaan van meerdere gleijbakkerijen te Harlingen vóór en tot het midden der 17e eeuw geen bewijzen hebben opgeleverd, is het bestaan hiervan ook op andere wijze nog wel waarschijnlijk te maken.

Een geschiedschrijver²⁾ toch uit het laatst van de 18e eeuw schreef, dat in de eerste helft van de 17e eeuw te Harlingen werden aangetroffen. „*Veel.... Pan- en Estrik-, Steen- en Plateelbakkerijen*”, terwijl deze zelfde schrijver

¹⁾ Op de rol van de Schutterij te Haarlem komt in 1603 een CORNELIS DIRKXZ., plateelbakker, voor. Waar de handwerken in de 16e en 17e eeuw van vader op zoon overgingen, en de zoon naar Haarlem ging, is het dus mogelijk dat de vader, de Harlinger gleijbakker HENDRIK DIRCKS, ook reeds van daar herkomstig en dat Cornelis Dirkxz een broer van hem was.

²⁾ Tegenw. Staat van Friesland, II², bl. 602.

uit zijn eigen tijd (1785) van Harlingen vermeldde ¹⁾ „*De plateelbakkerijen . . . zijn weinig in getal*”.

Waar nu in het laatst van de 18e eeuw te Harlingen minstens 4 tegel- en plateelbakkerijen in bedrijf zijn, zou dus voor de eerste helft van de 17e eeuw tot een grooter aantal geconcludeerd moeten worden.

In de tweede helft van de 17e eeuw beginnen wij reeds kennis te maken met de drie grootste fabrieken, die te Harlingen hebben bestaan. Ik bedoel die van de opvolgende *familiën Feijtama en Tjallingii*, welke vóór 1667 blijkbaar behoorde aan een zekere **Maeyke van der Laen**; die van de *Firma van Hulst*, waarvan in 1672 eigenaar was **Theunis Clasen**, en welke blijkens de Atlas van Schotanus van 1698 reeds stond op dezelfde plaats, ten zuiden van Harlingen, waar deze fabriek thans nog gevestigd is en ten slotte die aan den zuidkant van de Schritsen en op den hoek van de Raamstraat, welke in 1681 behoorde aan **Pytter Pytterse Grauda**.

Deze fabrieken waren zeker ook begrepen onder de „*grootte menichte van steen/calck/estrick/ ende pannewerken te Harlingen*”, waarvan in het jaar 1664 wordt melding gemaakt. ²⁾

Dat bovendien omstreeks het midden van de 17e eeuw de export van de door de Friesche gleijbakkers vervaardigde producten reeds zoodanigen omvang gekregen had, dat hunne Hollandsche collega's maatregelen tot bescherming tegen hen van de Staten van hun gewest hadden weten te verkrijgen, blijkt uit een tegenmaatregel door de Staten van Friesland op den 26sten Februari 1670 genomen,

¹⁾ Tegenw. Staat van Friesland, II², bl. 605.

²⁾ SCHOTANUS. Beschrijvinge van de Heerlijkheijdt Frieslandt, onder het hoofd Harlingen, bl. 259.

Ook uit de archivalia bleek mij, dat het onderscheid tusschen „*estrikken*” zooals gewoonlijk de vloertegels met loodglazuur worden genoemd en „*steentjes of tegels*” d.z. met wit tinglazuur overtrokken wandtegels, niet altijd in acht genomen wordt, daar speciaal in vroegere beschrijvingen ook wel de eerste benaming voor de laatste groep gebruikt wordt.

waarbij „*Alle soorten van gleijbakkerij van buiten inkomende, bezwaard (werden) met dezelve Impositie, als dezelve van hier gevoerd in Holland bezwaard zijn*”.¹⁾

Ook in het laatst van deze eeuw bleek de overheidszorg nog eens uit een resolutie en wel uit die van 1 Maart 1699, waarbij „*Aan de verglaasde steen- en schotelbakkers geaccordeerd (werd) de 12e in plaats van de 6e penning van de turf en hout in hunne Fabryken geconsumeerd wordende te betalen*”.²⁾

* * *

Wij zijn nu echter gekomen in het tijdvak, aanvangende omstreeks 1670, dat in mijne vroegere studie over de Friesche majolica behandeld is. In hoever of de in laatstgenoemd tijdvak behandelde bedrijven als voortzetting van de oudere zijn te beschouwen, is niet altijd even gemakkelijk na te gaan. Het wil mij voorkomen, dat de in dit opstel aangewezen gleijbakkerij op den zuidkant van de Schritsen met „*de gemeene stege of strate ten westen*”, welke in 1600 door **Steven Gunter** werd gekocht, in 1617/'18 door de curatoren over de nalatenschap van dezen werd verkocht en in 1621 door zijn zoon werd overgedragen aan **Simon Toenis van der Pijpe**, dezelfde is, die in 1670 aan **Jan Aerts** behoorde en in 1681 werd bezeten door den kunstvaardigen **Pytter Pytterse Grauda**.

Deze gleijbakkerij werd n.l. in 1681 aangeduid als gelegen „*aan de suydsyde van de Schritsen bij het Leertouwersbrugge, hebbende de Raamstraat ten westen*”. Dit bedrijf is, zooals wij vroeger zagen, in 1803 door Frans Tjallingii overgenomen en opgenomen in diens zaak. Zijne nazaten zetten het bedrijf voort tot 1910.

De tweede gleijbakkerij, waarvan de plaats in de eerste helft van de 17e eeuw reeds is aan te wijzen, was die van

¹⁾ Register der Resolutien J. A. DE CHALMOT. Kampen 1784, I bl. 281 in voce: gleijbakkerij.

²⁾ Alsv. II bl. 766 i. v.: Steenbakkers. (N.B. De samensteller van het register rangschikte de tegelbakkers bij vergissing onder de steenbakkers.)

Jan Adamsz Gipson, welke stond tusschen de Nieuwe Kerkstraat en de Turfhaven in den omtrek van de Lammert Warnerssteeg. Op deze zelfde plaats is geen der later bekende fabrieken meer gevestigd. Men zou kunnen gissen, dat dit bedrijf later buiten de Kerkpoort, ten zuiden van en nabij Harlingen is gebracht, waar wij reeds vóór 1698 een gleijbakkerij hebben aangetroffen, die thans nog in volle werking is en wordt geëxploiteerd door de N.V. J. van Hulst's Bouwstofindustrie. Dit is dan echter niet meer dan een bloote gissing.

* * *

Voor het bestaan van gleijbakkerijen te Makkum heb ik geen vroegere aanwijzingen kunnen vinden dan omstreeks het laatste kwart van de 17e eeuw, terwijl de industrie te Bolsward waarschijnlijk geheel uit de 18e eeuw dateert en mij van het bestaan van gleijbakkerijen in andere Friesche plaatsen dan de hiervoor genoemde, niets is gebleken.

TECHNIEK en PRODUCT.

Aan de uiteenzetting in mijn vorig artikel over de **techniek**, welke in het Friesche gleijbakkersbedrijf gevolgd werd, heb ik niets meer toe te voegen.

Zooals ik vroeger reeds opmerkte, zijn wij te dezer zake zeer goed ingelicht en bezitten wij daarover belangrijk oudere gegevens, dan voor de Delftsche bedrijven bewaard gebleven, of althans tot nog toe gepubliceerd zijn. Daarbij komt, dat het bedrijf der Friesche gleijbakkers tot in de tweede helft van de 19e eeuw veel meer gelijk gebleven is aan dat hunner voorgangers, dan in Delft het geval is geweest. De oorzaak hiervan is gelegen in het feit, dat de oude gleijbakkers, zoowel in Friesland als in Holland, in de eerste plaats waren tegelbakkers, die als hoofdproduct tegels en als bijkomstig product schotelgoed vervaardigden. Deze beide producten werden gezamenlijk in den oven gebakken, zonder dat ze afzonderlijk tegen vuur en stof werden beschermd.

Waar nu in de fabrieken in Holland het latere product, dat aan beide zijden door tinglazuur overdekt, bij het bakken in den oven door kokers tegen vuur en stof beschermd moest worden, de tegels en het schotelgoed meer en meer verdrongen heeft, bleven in de Friesche fabrieken de laatste producten de hoofdzaak. De uiteenzetting, die dan ook van het bedrijf der Friesche gleijbakkerijen uit de 18e eeuw gegeven is, moet den toestand in de vroeg 17e eeuwsche bedrijven zeer nabij komen.

*

Wat het **product** van de latere Friesche gleijbakkerijen betreft, hiervan heb ik in mijn vorig artikel vrij volledige gegevens kunnen bijeenbrengen, zoowel in beschrijving als in afbeelding. Hierbij waren ook de tegels en het schotelgoed ruim vertegenwoordigd. Al dit materiaal dateerde echter hoofdzakelijk uit de 18e eeuw, alleen een gedeelte der voor de tegels gebruikte sponzen (doorgeprikte werkteekeningen) was nog tot de 17e eeuw terug te brengen.

Ik zou deze groepen nog met belangrijke stukken, die een goeden dunk van het kunnen en den smaak der Friesche gleijbakkers geven, kunnen vermeerderen. Ik hoop echter, dat binnenkort door een verbouwing in het Friesch Museum de daarvoor noodige meerdere expositieruimte zal worden verkregen. Ieder belangstellende zal die stukken dan daar kunnen gaan zien.

Van de producten der Friesche gleijbakkerijen vóór 1660 kan ik echter tot nog toe geen enkel stuk met absolute zekerheid aanwijzen. Wat hiervan bewaard gebleven is, zal zeker schuil gaan onder de groep ceramiek, die, sedert Dr. A. PIT er in 1900 voor het eerst de aandacht op vestigde, bij deskundigen bekend staat als „Noord Nederlandsche majolica”.

De vervaardiging hiervan in vele plaatsen van en in de omgeving van ons land in de laatste helft van de 16e en de eerste helft van de 17e eeuw staat vast, evenals ook

de geleidelijke verspreiding van deze kunst van Italië¹⁾ uit naar het Noorden sedert het begin der 16e eeuw. Om deze verspreiding van het Zuiden uit, in het kort even te demonstreeren en daarmede ook de rol die de Friesche bedrijven daarbij hebben vervuld aan te geven, laat ik een lijstje volgen van de bekende fabrieksplaatsen in de Nederlanden, met opgave der jaren waarin daarvan voor de eerste maal melding wordt gemaakt en van de oudste gleijbakkers die daarbij voorkomen.

Dit is voor:

Antwerpen 1512²⁾ *Guido Andries of Guido di Savino geleijerspotbacker* (zie Marcel Laurent in The Burlington Magaz., December 1922)

Middelburg 1564 *Joris Andriesz van Antwerpen geleijers-*

¹⁾ Van een te Rome verblijvend kennis vernam ik dat ook de Italiaansche archieven gegevens bevatten, waaruit blijkt dat zich in Italië in de 16e en 17e eeuw Nederlanders hebben opgehouden, die werkzaam waren in aardewerk-bedrijven. Het Nederlandsch Historisch Instituut te Rome zal daarover dus wellicht nog wel eens materiaal kunnen publiceeren.

²⁾ In het begin van de 16e eeuw zien wij Italiaansche majolica-bakkers hunne kunst ook naar verschillende andere, aan deze zijde van de Alpen gelegen steden en landen overbrengen, als: **Lyon**, waar zich *van 1512 af* een 6-tal Florentijnen vestigen als „faiseur de potz de terre italien” (Rondot, Les potiers de terre italiens à Lyon, 1892); **bij Parijs**, waar *van 1529 af* werkzaam waren leden van de familie della Robbia, bekende majolica-bakkers uit Florence (Les della Robbia p. Cavalluci et Molinier, 1884); te **Rouaan**, waar in **1542** de bekende tegelvloer uit het château d'Ecouen werd vervaardigd (Hist. d. l. Faïence de Rouen, p. A. Pottier, 1870). Verder: **Tirol, Zwitserland en Zuid-Duitschland (Neurenberg)**, waar van 1526 gedateerde majolica-schotels en dito tegels als wandbekleding voor kachels van inheemsch fabrikaat gevonden worden, welke vooral op Venetiaansche invloeden wijzen (Majolica Händb. Mus., Berlin, Otto von Falke, 1907), en **Engeland**, waar majolica gevonden is van geheel gelijksoortig type als het z.g.n. Noord-Nederlandsche en waar ook aangenomen wordt, dat dit inheemsch fabrikaat is (zie C. H. Wylde, in The Burlington Mag., April 1905).

pottebacker of geleijersbackere (zie De Stadsrekengen van Middelburg gepubliceerd in het Tijdschrift van het Zeeuwsch Genootschap door H. M. Kesteloo. Dl VII st. 1 bl. 91.)

Haarlem 1572 *Andriaan Bogaert, geleijerplateelbakker* (Ampzing. Beschrijvinge ende Lof der Stadt Haerlem, 1618.)

Delft. 1584. *Herman Pietersz, plateelbakker, komende van Haarlem.* (Havard La céramique hollandaise, 1909.)

Amsterdam 1584 *Corstiaen van den Abeele, plateelbakker* (Mr. de Roever. Oud Holland, 1883).

Rotterdam, waar *kort vóór 1600* het majolica-bedrijf waarschijnlijk is en in *1612* de „*platteelbakker in de Oest-waegenstraet*” wordt genoemd. (Hoyneck van Papendrecht De Rott. plateel- en tegelbakkers, 1920).

Harlingen, waar *van omstreeks 1600 af* het majolica-bedrijf waarschijnlijk is gedreven, en in *1615* *Wijtse Abbema van bij Utrecht gleijbakker* genoemd wordt.

Leeuwarden, *in of vóór 1616.* *Simon Tonis van Delft, gleijbakker ging vandaar in 1621 naar Harlingen.*

Utrecht 1616 *Jan Gerritsz Overmeer tegelbakker.* (Havard.)

* *

Tot nog toe is het nog niet mogelijk de „Noord-Nederlandsche majolica onder te verdeelen en aan afzonderlijke fabrieken en fabriekscentra toe te schrijven. Zelfs is wat in de nabijheid van ons land, bijvoorbeeld in Keulen en veel van wat in België en Engeland gevonden is niet of nauwelijks van het Hollandsche fabrikaat te onderscheiden.

Wij moeten er ons dus tot nog toe mee behelpen om zoodra wij weten, dat de majolica-industrie in de tweede helft van de 16e en in het begin van de 17e eeuw ergens is uitgeoefend, de in die omgeving gevonden scherven van dat fabrikaat, met meerdere of mindere waarschijnlijkheid, aan de in de nabijheid gevestigde plateelbakkerijen toe te schrijven. Enkel op dezen grond worden bijvoorbeeld de te Middelburg gevonden apothekerspotjes voor Middelburgsch fabrikaat¹⁾ uit omstreeks 1565 gehouden.

¹⁾ Old Dutch Pottery and Tiles bij Dr. E. Neurdenburg en Bernard Rackham, London 1923, pag. 25.

Alleen goed samengehouden vondsten van dit aardewerk, waarvan de verschillende omstandigheden zijn vastgelegd, kunnen meer zekerheid verschaffen. Voor Rotterdam is dit geschied door de reeds gemelde publicatie van den Heer Hoynck van Papendrecht. Deze kon uit de omstandigheden van de aldaar gedane majolica-vondst, (misbak, plateelbakkersgereedschappen en grondstoffen) in verband met de archivalische bewijzen der bestaan hebbende tegelen plateelbakkerijen zoo goed als zeker vaststellen, dat het gevondene, of althans het overgrootste deel daarvan ¹⁾ te Rotterdam gemaakt was.

Nu voor Friesland ook vast staat, dat daar in het begin van de 17e eeuw gleijbakkerijen in bedrijf waren, ligt het dus ook voor de hand, dat een deel der in Friesland gevonden majolica ook aldaar gemaakt zal zijn.

Voor de majolica-vondst in de Jachthaven, waarvan de tijdsbepaling (laatste kwart van de 16e eeuw) vaststaat; de overige vondstomstandigheden zijn vastgelegd en enkele stukken misbak van majolica gevonden zijn is ook aan Friesche herkomst te denken. Er blijft hier echter ook dan nog een gaping bestaan, daar de jachthavenvondst tusschen 1570 en 1600 is gedateerd en er vóór 1600 nog geene gleijbakkerij in Friesland gevonden is.

* * *

Ook hebben de verschillende vondsten tot nog toe geen specifiek karakter. Wel is waar zijn er wel sommige afwijkende scherven aan te wijzen, die uitsluitend specifiek zijn voor de desbetreffende vondst, doch daarnaast blijft de groote meerderheid in sterke mate gelijksoortig. Dit behoeft ons echter niet te verwonderen, daar er blijkbaar

¹⁾ Ook voor Amsterdam schijnen wij op een dergelijke vondst kans te hebben. Noord-Nederlandsche majolica schotels, gevonden op het terrein van de Nederlandsche Handel Mij. aldaar, zijn n.l. in bruikleen gegeven aan het Museum „Huis Lambert van Meerten” te Delft, zooals een geïllustreerd berichtje in het Handelsblad van 26 Februari 1924 meldt.

tusschen de verschillende centra een voortdurende uitwisseling van werkkrachten plaats vond. Voor Friesland zagen wij dit onderling contact achtereenvolgens met Utrecht, Delft, Rotterdam en Haarlem.

Bij gebrek aan beter moet ik dus om eenig idee te geven van het schotelgoed, dat omstreeks 1600 in de Friesche gleijbakkerijen gemaakt kan zijn, hier afbeeldingen geven van scherven gevonden in de Jachthaven bij Leeuwarden en dus stammende uit het laatst der 16e eeuw.¹⁾

Voor de reconstructies van deze schotels kan verwezen worden naar de afbeeldingen behorende bij mijn artikel over deze aardewerkvondst.²⁾

Deze scherven zijn versierd uitsluitend met blauw of met de bekende andere kleuren van dit fabrikaat t.w. groen, geel, bruin en paars.

Opgravingen te of nabij Harlingen van misbak en gebroken aardewerk, afkomstig van plateelbakkerijen aldaar, zullen hier meer licht moeten verschaffen.

Er is echter een omstandigheid, die ons juist voor Harlingen daarbij leelijk in den weg kan zitten. Dit is n.l. de gewoonte om aldaar dergelijk aardewerk-afval te gebruiken voor het versterken der zeedijken.

¹⁾ Ook bij andere ontgravingen op verschillende plaatsen te Leeuwarden zijn scherven van z.g.n. Noord-Nederlandsche majolica te voorschijn gekomen, terwijl ook in de terpen te Cornjum, Hoogebeintum, Kimsward, Goutum, Stiens, Tzum en Scharnegoutum dergelijke scherven zijn gevonden.

²⁾ Vrije Fries Dl. XXVI 1918, afbeeldingen nos. 33—57.